

АКАДЕМІЯ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

ЛЕСИК ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 726.5.(477.82)(09)

ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКІ ОСОБЛИВОСТІ ХРАМОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ВОЛИНИ XVII-XVIII СТОЛІТТЯ

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури

Київ-2000

2.02574

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00761846 (W)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Академії образотворчого мистецтва і архітектури

Науковий керівник: кандидат архітектури, професор, проректор з наукової роботи АОМА
Прибєга Леонід Володимирович

Офіційні опоненти: доктор архітектури, професор АОМА, заслужений архітектор України
Мойсеєнко Зоя Василівна

кандидат історичних наук, народний архітектор України, директор інституту Укрзахідпроектреставрація Могитич Іван Романович

Провідна установа: Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури і містобудування Державного комітету України у справах будівництва, архітектури і житлової політики, м. Київ

Захист відбудеться *26 червня* 2000 р. о *14⁰⁰* год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.103.01 в Академії образотворчого мистецтва і архітектури за адресою: 04053, м. Київ, вул. Смирнова-Ласточкина, 20.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Академії образотворчого мистецтва та архітектури.

Автореферат розіслано *25 травня* 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, професор

Белічко Ю.В.

Актуальність дослідження. Пам'ятки архітектури, залишені нам творцями минулих століть, становлять вагомую частку багатой культурної спадщини України. Будучи свідками життя народу і розвитку його національної культури, вони відіграють важливу роль у пізнанні історії, розвитку духовності, вихованні почуття патріотизму в суспільстві.

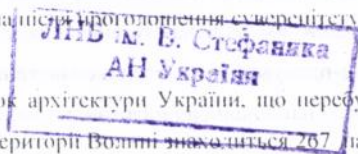
Залежно від природно-кліматичних факторів, соціально-політичних умов, наявності будівельних матеріалів та рівня будівельної техніки народні майстри, професійні зодчі зводили різноманітні за функціональним призначенням будівлі та споруди. Митці як камертони першими відчували зміни в суспільстві, найповніше розкривали його запити і культуру.

Вивчення традицій і новаторства в архітектурі, аналіз художньо-естетичного світу, створеного народом протягом багатьох століть, без ємніву, допомагає всебічно вирішувати актуальні завдання сьогодення. Характерно, що з розширенням досліджень пам'яток архітектури, врахуванням їх регіональних особливостей, стилевих характеристик та інших факторів все чіткіше визначаються риси архітектури українського народу як однієї з найважливіших складових частин його культури. Пам'ятки історії і архітектури України - це невід'ємна частина надбавь світової культури.

Більше півстоліття проблема дослідження та збереження пам'яток культури в нашій державі вважалась другорядною. У період сталінізму була знищена величезна кількість безцінних пам'яток. Близько 90% церков, костелів республіки були зруйновані. Багато пам'яток архітектури знищено під час другої світової війни. Фізичне руйнування пам'яток також тривало і в повоєнні роки. У 1956 р. було складено офіційний список пам'яток архітектури України, який налічував 1516 об'єктів. Роки правління Хрущова характеризувалися новим сплеском нападок на релігію, в результаті чого список пам'яток архітектури в 1963 р. скоротився до 861 об'єкта. Фактично, понад п'ятсот культових споруд перестали охоронятися державою. Значна їх кількість була зачинена, перетворена на склади, комори.

Лише в останні роки охорона пам'яток історії та культури стала всенародною, державною справою. Дбайливе ставлення до історико-архітектурної спадщини, всебічне її дослідження, реставрація стали важливі не лише в історико-культурному, а й народно-господарському планах. Необхідність відродження національної культури, реставрації пам'яток архітектури ще більш актуально поставили перед керівництвом України 1 грудня 1993 року.

В даний час офіційний список пам'яток архітектури України, що перебувають під охороною держави, налічує 1846 об'єктів. На території Волині знаходиться 267 пам'яток.

Найбільш значна їх частина - це пам'ятки культової архітектури, які збудовані у XVII-XVIII ст. Серед них 76 дерев'яних та 68 кам'яних храмів. Дані пам'ятки є безцінними свідками історичних подій, вони відтворюють культуру людей, розвиток духовності в суспільстві. Культові пам'ятки архітектури мають особливий статус серед інших пам'яток архітектури, який зумовлений їх унікальними історико-архітектурними особливостями. Завдяки своєму призначенню та розмірами храми є композиційними центрами багатьох міст і сіл.

Пам'ятки матеріальної культури східнослов'янських народів вивчаються майже півтора століття. Дослідження вчених минулого були різноманітні за напрямом, методологією та науковим рівнем.

На сьогоднішній день в Україні та за рубежом опублікована значна кількість робіт, які відносяться до даної проблеми. Результатом великої науково-дослідницької роботи по вивченню пам'яток стало видання капітальних праць, серед яких виділяються наступні: "Історія українського мистецтва" в шести томах, "Нариси з історії архітектури Української РСР" в двох томах, "Всесообщая история архитектуры" в дванадцяти томах та інші праці. Підсумками багаторічної комплексної науково-дослідницької роботи широкого кола фахівців є довідник-каталог у чотирьох томах "Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР".

Наукову роботу по дослідженню пам'яток архітектури України проводить Київський науково-дослідний інститут теорії, історії архітектури і містобудування, Академія образотворчого мистецтва і архітектури, Київський науково-дослідний інститут містобудівництва, інститути "Укрпроектреставрація", "Укрзахідпроектреставрація".

Неоцінений внесок в науку зробили дослідження Ю.С.Асєєва, М.М.Говденко, Є.М. Годованюк, С.К.Кілессо, М.С.Коломійця, Б.В.Колоска, С.Д.Крижицького, Г.Н.Логвина, Е.І. Лопушинської, Л.В.Прибєги, Ю.О.Нельговського, І.Р.Могитича, В.А.Овсїйчука, Є.М. Пламеницької, В.І.Тимофїєнка, М.В.Холостенка, А.М.Рудницького, В.В.Савченка, В.В. Чепелика, А.А.Тїца, П.Г.Юрченка та інших, які у своїх працях проаналізували більшість історико-архітектурних пам'яток України.

Незважаючи на проведені дослідження пам'яток, виконання обмірних креслень споруд, існує необхідність продовження дослідження тих питань, які ще недостатньо вивчені. Це стосується комплексного дослідження пам'яток, зокрема храмової архітектури в окремих регіонах України, які включають вивчення методики зведення споруд, їх містобудівельні, композиційно-планувальні та історико-мистецькі особливості, а також визначення їх місця і ролі в контексті національних надбань.

Проведення даних досліджень ще більше стали актуальними після святкування 1000-ліття хрещення Русі, коли у багатьох містах і селах почали споруджуватись церкви і костели, значна частина яких зводиться непрофесійно, без врахування регіональних традицій та правил архітектури християнських храмів.

Мета дисертації - дослідити принципи формування пам'яток храмової архітектури Волині XVII - XVIII ст. з визначенням в них історико-мистецьких особливостей та національних традицій.

Об'єкт дослідження - церкви, костели, православні та католицькі монастирі Волині.

Предмет дослідження – історико-мистецькі особливості храмів Волині XVII-XVIII століття.

Межі дослідження – архітектура та художня організація храмових споруд Волині, які зводились та реконструювались у XVII-XVIII ст. і збереглись до наших днів.

Завдання дослідження :

- дослідити історико-культурні умови розвитку храмів регіону;
- визначити історико-архітектурну та мистецьку своєрідність храмів;
- охарактеризувати храми щодо їх місця і ролі в середовищі;
- визначити фактори, які мали вплив на формування композиції храму;
- дослідити композиційні та об'ємно-планувальні закономірності побудови храмів, монастирів та провести їх класифікацію;
- проаналізувати конструктивне вирішення вузлів, деталей храмів з врахуванням будівельних матеріалів регіону;
- виявити засоби мистецької виразності храмів в екстер'єрах та інтер'єрах;
- провести аналіз художньо-конструктивних матеріалів, які використовувались при спорудженні церков, костелів;
- проаналізувати творчі засади народних майстрів та професійних зодчих при спорудженні та оздобленні дерев'яних, кам'яних храмів;
- встановити методи, особливості будівництва та виконання художньо-оздоблювальних робіт в досліджуваних храмах.

Метод дослідження прийнято комплексний. він включає:

- метод теоретичних досліджень - вивчення спеціальної літератури, іконографічних та музейних матеріалів, архівних документів;
- метод порівняльного аналізу - співставлення матеріалів наукових праць, літературних джерел, археологічних матеріалів, обмірів з реальними спорудами;

- метод натурних обстежень - обміри деяких вузлів споруд. дослідження архітектурно-художньої цінності пам'яток в природі, замальовки, фотофіксація.

Наукова новизна. Проведене комплексне дослідження пам'яток дерев'яної та кам'яної храмової архітектури Волині XVII - XVIII ст. дозволило отримати наступні наукові результати:

- встановлено фактори, які впливали на розташування, композиційно-планувальне вирішення храмів;

- розроблено класифікації пам'яток храмової архітектури Волині з врахуванням їх історико-мистецької цінності, особливостей розташування, композиційних та архітектурно-планувальних вирішень;

- виявлено методи спорудження та оздоблення храмів як народними майстрами, так і професійними зодчими, художниками та скульпторами;

- встановлено принципи спорудження та естетичної організації дерев'яних і кам'яних храмів народними майстрами і професійними фахівцями.

Результати дослідження заключаються у:

- проведенні комплексного дослідження пам'яток храмової архітектури з аналізом їх історико-мистецької цінності, містобудівельних, композиційно-планувальних та декоративно-пластичних вирішень;

- визначенні архітектурно-мистецьких, конструктивних особливостей дерев'яних та кам'яних храмів регіону;

- дослідженні методики та принципів спорудження і художньо-мистецької організації храмів народними майстрами і професійними фахівцями.

Практичне значення дисертації заключається у:

- використанні методики дослідження широким колом науковців при аналізі аналогічних пам'яток в інших регіонах нашої держави;

- застосуванні результатів дисертації при реставраційних, ремонтних роботах у храмових пам'ятках Волині XVII-XVIII ст.;

- використанні матеріалів, зібраних у роботі, при будівництві нових дерев'яних та мурованих храмів і монастирів.

Публікації. По матеріалах дослідження автором опубліковано шість статей, в яких проведено історико-мистецьку характеристику храмів Волині, визначено особливості розташування храмів та монастирів, їх композиційні та архітектурно-планувальні вирішення, методи спорудження дерев'яних церков і кам'яних храмів. Результати дослідження допові-

далися автором на шести наукових конференціях у ВУЗах Києва, Львова, Одеси, Луцька.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів з висновками та заключення. Обсяг текстового матеріалу включає 197 сторінок, 26 ілюстративних таблиць. Список використаної літератури має 119 найменувань.

ЗМІСТ РОБОТИ.

У **"Вступі"** дано постановку проблеми, визначено її актуальність, мету, об'єкт, завдання, метод, предмет, межі, метод дослідження, зроблено короткий історіографічний огляд, вказано на результати та практичне значення роботи, її наукову новизну.

У **першому розділі "Передумови формування своєрідності храмової архітектури Волині XVII-XVIII ст."** дано природно-географічну характеристику регіону, досліджено історичні та етно-культурні умови розвитку храмової архітектури краю та простежено традиції волинецького дерев'яного та мурованого храмового зодчества.

Волинь – історико-етнографічний регіон України, який охоплює Волинську, Рівненську, частково Житомирську та північні райони Тернопільської і Хмельницької областей. Історико-культурну спадщину Волині репрезентують 267 пам'яток архітектури, значну частину яких складають дерев'яні та муровані пам'ятки храмового будівництва.

Історичний розвиток та соціально-економічні особливості краю у XVII-XVIII ст. тісно пов'язані із існуванням Речі Посполитої. Волинські митці, маючи безпосередній вихід до здобутків європейської культури, активно впроваджували мистецькі та будівельні традиції Західної Європи при зведенні церков та костелів. При цьому надбання та традиції волинської архітектурної школи були основою при спорудженні багатьох культових споруд регіону, які є шедеврами храмової архітектури XVII-XVIII ст.

XVII-XVIII ст. були найбільш плідним періодом в історії храмового будівництва на Волині. До наших днів збереглось 76 традиційних дерев'яних храмів та 68 мурованих, зведених у досліджуваний період.

З приєднанням у кінці XVIII ст. Волині до складу Російської імперії храмове будівництво у регіоні почало втрачати зв'язки із Заходом, тяжіти до російських традицій у будівництві церков і монастирів, а у XIX ст. зведення храмів на Волині практично зупинилось.

На Волині існували давні традиції будівництва дерев'яних церков, які знайшли свій розвиток у XVII-XVIII ст. Історичні та архітектурно-мистецькі особливості дерев'яних хра-

мів Волині полягають у наступному:

- дерев'яні церкви будувались переважно у сільських населених пунктах, займали домінуюче місце у системі забудови села;
- за об'ємно-просторовим та планувальним вирішенням на Волині найбільшого поширення набув наступний тип храму: присадкувата, тризрубна церква, з однією або трьома широкими банями, з рівновисокими зрубами або домінантою центру ;
- для будівництва дерев'яних церков використовувались місцеві породи деревини;
- дерев'яні церкви зводились народними майстрами та умільцями, що мали давні традиції і прийоми свого ремесла та передавали їх з покоління в покоління.

Розвиток дерев'яного будівництва на Волині у XVII-XVIII ст. запропоновано поділити на наступні періоди:

- 1) перша половина XVII ст. / релігійні суперечки між католиками та православними, значна часова віддаленість цього періоду є причиною того, що до нашого часу збереглося небагато дерев'яних церков початку XVII ст. Це, переважно, тризрубні храми з однією, трьома банями / ;
- 2) друга половина XVII ст. / низька активність храмового будівництва, церкви тридільні, іноді виділяється об'єм центрального нефу / ;
- 3) перша половина XVIII ст. / активізація дерев'яного церковного будівництва, що поширене переважно у сільській місцевості. Композиції церков ускладнюються – з'являються хрестові у плані з різною кількістю бань, зростає висота церков, стають більш вишуканими пропорції та форми / ;
- 4) друга половина XVIII ст. / розквіт дерев'яного храмового будівництва, ускладнення композицій церков, їх об'ємно-планувального та конструктивного вирішення поряд із збереженням старих архітектурних традицій /.

Об'єкти мурованого храмового будівництва Волині XVII-XVIII ст. класифіковано на храми та монастирські комплекси православної та католицької конфесій. Виділено наступні архітектурно-мистецькі та типологічні особливості мурованих храмових споруд Волині:

- муровані храми споруджуються переважно у містах, причому у містобудівельних утвореннях домінуюча роль належить православним храмовим спорудам, а католицькі рідко претендують на основну роль у забудові населеного пункту:

- у XVII-XVIII ст. на Волині найбільшого поширення отримало наступне планувальне та об'ємно-просторове вирішення мурованих храмів:

- а) православних – однефні, з бабинцем і вівтарем, найчастіше одно- та двоверхі, з

домінантою центральної бані;

б) католицьких – тринефні, чотири-, шестистовпні базиліки, з куполом, з фронтоном на головному фасаді.

Розвиток мурованого храмового будівництва на Волині у досліджуваний час запропоновано розділити на наступні періоди:

1- перша половина XVII ст. ;

2- друга половина XVII ст.;

3- початок - 70-ті роки XVIII ст.;

4- 70-ті роки - кінець XVIII ст.

Перша половина XVII ст. характеризується бурхливою боротьбою католицизму, унітаства з православною церквою за сфери впливу на місцеве населення. В цей час храмові споруди на Волині будуються переважно у стилі ренесансу та раннього бароко. Зводиться велика кількість монастирів та костелів.

У другій половині XVII ст. настає період значного спаду в спорудженні мурованих храмів, що пов'язано з Визвольною війною. Розквіт стилю бароко у храмовій архітектурі Волині продовжується з початку XVIII ст. до 70-х років і поступово переходить до стилю рококо, а в кінці XVIII ст. - до класицизму.

Характерно, що в кінці XVIII ст. на Волині переважно зводились православні храми, а католицькі практично не будувались. В цей період набуває розквіту будівництво православних монастирів.

Встановлено, що композиційно-планувальні характеристики православних мурованих храмів не лише сягають корінням у глибоке минуле Волині, а й тісно пов'язані з волинським народним дерев'яним зодчеством.

У другому розділі "Принципи зведення храмових споруд Волині XVII-XVIII ст." визначено місце і роль храмів у системі міської забудови, об'ємно-просторове та планувальне вирішення храмових споруд, особливості конструктивно-технічних характеристик волинських храмів та архітектурно-мистецькі засоби виразності у храмовому будівництві регіону у досліджуваний період.

На основі проведеної кількісної характеристики особливостей розташування дерев'яних, мурованих храмів і монастирів Волині XVII-XVIII ст. у системі населених пунктів визначено, що:

а) на сучасному етапі розвитку міст і сіл Волині досліджувані дерев'яні пам'ятки храмової архітектури мають наступне розташування:

- в системі населених міст – 65% ;
- на околицях населених пунктів – 26% ;
- за межами містобудівельних утворень – 9% ;

б) кам'яні пам'ятки храмової архітектури мають наступне розташування:

- в системі населених пунктів – 68%;
- на околицях населених міст – 23%;
- за межами містобудівельних утворень – 9%;

в) в залежності від першочергової функції монастиря, вони розташовані:

- в центральних частинах забудови міст – 70%;
- на околицях населених міст – 22%;
- поблизу населених міст – 8%.

Запропоновано наступні якісні показники для класифікації досліджуваних пам'яток у системі містобудівельних утворень: храмові пам'ятки, оточені історико-архітектурною забудовою; відокремлені, оточені більш пізньою рядовою забудовою; розташовані в мальовничому ландшафті, оточені рядовою забудовою; приймають активну участь у формуванні силуету населеного пункту. З врахуванням цих якісних показників проведено класифікацію досліджуваних пам'яток архітектури.

Визначено фактори, що впливали на композиційно-планувальне вирішення досліджуваних храмів, монастирів:

- функціональне призначення споруди;
- характер населеного пункту, кількісний склад приходу;
- розташування в населеному пункті;
- характер навколишньої забудови;
- характеристика навколишнього ландшафту;
- доповнення та реконструкції споруд в процесі експлуатації.

Композиційні та об'ємно-планувальні характеристики храмів дерев'яного зодчества зведені автором до наступних груп:

- тризрубні, одноверхі;
- тризрубні, двоверхі;
- тризрубні, триверхі;
- тризрубні, безверхі (хатнього типу);
- хрестові, одноверхі;
- хрестові, п'ятиверхі;

- однозрубні, одноверхі;
- п'ятизрубні, одноверхі;
- безверхі, з двома вежами на вхідному притворі.

Композиційні та об'ємно-планувальні характеристики храмів кам'яної архітектури Волині XVII-XVIII ст. зведені автором до наступних груп:

церкви:

- однефні, з однією, двома, трьома банями;
- тринефні базилики, з однією, двома банями;
- хрестові, з однією, п'ятьма, дев'ятьма банями;
- зального типу з банею;

костели:

- тринефні, чотири-, шестистовпові базилики;
- однефні;
- хрестові.

Найбільш значна композиційна група дерев'яних храмів (54 %) – тризрубні, одноверхі. Найбільш поширена композиційна група кам'яних церков (56 %) - однефні, з однією, двома банями. Найбільш характерна композиція костелів (76 %) - тринефні, чотири-, шестистовпові базилики. При індивідуальності кожного монастиря їх об'єднано в наступні композиційні групи: замкнуті, компактні, блоковані, павільйонні.

Визначено, що особливостями конструктивно-технічних характеристик волинських храмів є наступне:

- конструктивно-технічні прийоми, що використовувались при зведенні дерев'яних та мурованих храмових споруд Волині у XVII-XVIII ст., розроблені майстрами набагато раніше, сягають корінням у мистецтво Київської Русі;

- в залежності від природно-кліматичних умов Волині (підвищена вологість) конструктивні елементи дерев'яних храмів – фундаменти, стіни, підлога, перекриття, бані, ліхтарі, маківки, двері, вікна, сходи – мають специфічні особливості, які включають підбір матеріалів та їх ретельну тривалу обробку;

- для конструктивних елементів дерев'яних храмів на Волині у XVII-XVIII ст. використовували виключно місцеву сировину, в той час як для виконання деяких конструкцій мурованих храмів матеріали завозили з-за кордону;

- для зведення волинських мурованих храмів у XVII-XVIII ст. використовували природні кам'яні матеріали, брускову цеглу, а для виконання деяких конструктивних елементів

(двері, вікна, підлога, оздоба інтер'єру) часто застосовувались місцеві породи деревини – дуб, липа, сосна.

Для визначення архітектурно-мистецької цінності пам'яток волинського храмового зодчества автором використано наступні художньо-мистецькі показники виразності храмових споруд:

- об'ємно-планувальна характеристика;
- конструктивно-технічне вирішення;
- масштаб та пропорції храму;
- декоративно-художнє оздоблення фасадів та інтер'єрів храму;
- стильові ознаки та колорит споруди.

Встановлено фактори, від якісного вирішення яких залежать масштаб та пропорції храмів. З врахуванням запропонованих факторів храми Волині поділено на групи:

- масштаб та пропорції храму співрозмірні з навколишньою забудовою;
- масштаб храмової споруди не відповідає масштабу оточуючої забудови;
- храм приймає участь у формуванні історичного ансамблю;
- храм є композиційним центром забудови;
- масштаб храмової споруди органічно поєднаний з ландшафтом;
- храм відокремлений від забудови.

Художньо-декоративне оздоблення храмів Волині в екстер'єрах та інтер'єрах, в залежності від стильових характеристик пам'яток, включає дерев'яну та кам'яну скульптурну пластику, настінні розписи, орнаментовку, станковий живопис ікон та портретів фундаторів. Їх розвиток у XVII-XVIII ст. базувався насамперед на місцевих традиціях художньо-декоративного оздоблення храмів, проте саме у цей період на Волинь проникають мистецькі стилі Західної Європи: у XVII ст. – пізній Ренесанс та раннє бароко, у XVIII ст. – розвинуте і пізнє бароко, рококо та класицизм.

Дерев'яна скульптурна пластика на Волині має глибоке коріння і у XVII-XVIII ст. розвивається на основі місцевих традицій, активно поєднуючись із європейськими. Кам'яна скульптура приходить на Волинь разом з католицьким будівництвом і, використовуючи місцеві традиції різьблення, набуває нового, специфічного забарвлення.

У XVI-XVII ст. на Волині виникла іконописна школа, яка переживає розквіт на рубежі XVII-XVIII ст. Нові тлумачення у розумінні образів, елементи портрету, пейзажу, натюрморту, побутового жанру, специфіка кольору, світлотіньового моделювання форми, композиційної побудови сюжету виділяють волинську школу станкового живопису.

У третьому розділі "Методи спорудження пам'яток храмової архітектури Волині XVII-XVIII ст." простежено традиції використання матеріалів у храмовому будівництві, подано аналіз творчості народних зодчих та професійних архітекторів у храмовому будівництві Волині та визначено методи зведення храмових споруд.

З врахуванням регіональних особливостей для будівництва дерев'яних храмів на Волині використовували наступні породи деревини: сосна, ялина, дуб, липа, граб, ясен. Спорудження кам'яних церков та костелів також проводилось на основі місцевих природних кам'яних матеріалів: граніт, базальт, піщаник, а також "волинська" цегла.

Художньо-конструктивне оздоблення дерев'яних та кам'яних церков проводилось виключно на основі місцевої сировинної бази. Для оздоблення костелів крім місцевих природних матеріалів широко використовували привізний мармур різних кольорів, метал для покриття.

Спорудження дерев'яних та кам'яних храмів на Волині проводилось бригадами високопрофесійних народних майстрів, які створювали досконалі мистецькі твори кульгової архітектури без розробки проектної документації, передаючи з покоління в покоління свій талант, знання та уміння.

XVII-XVIII ст. знаменні для Волині формуванням школи народного релігійного малярства, виникненням центрів іконописання у Луцьку, Острозі, Білостоці, Дубно, Межирічі, Корці, Жидичині і т. д., появою майстрів-малярів, що стали носіями волинських традицій у станковому живописі, найвидатнішим з яких став Йов Кондзелевич.

Для спорудження костелів запрошувались професійні архітектори із Західної Європи. Будівництво проводилось на основі розробленої та погодженої з єпископатом проектної документації. З врахуванням значних оздоблювальних робіт в костелах у творчій співдружності з архітекторами працювали професійні скульптори, які інколи були місцевими, але в переважній більшості – запрошеними зі Львова.

Зведення дерев'яних та кам'яних храмів являло собою комплексний безперервний творчо-технічний процес, в якому під керівництвом старшого майстра чи архітектора кожен фахівець виконував професійно грамотно свою ділянку роботи.

З врахуванням виробничих необхідностей безперервності будівництва в бригадах народних умільців була взаємозамінність, яка не знижувала якості будівельно-монтажних та художньо-оздоблювальних робіт при спорудженні храму.

Для Волині XVII-XVIII ст. характерна присутність трьох церковних конфесій - православної, католицької та уніатської. Специфікою волинських храмів є те, що їх об'ємно-

просторові, планувальні, конструктивно-технічні вирішення завжди відповідали функціональному призначенню споруди – церква це чи костел. На Волині відсутні приклади трансформування православних храмів у католицькі і навпаки.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ.

1. Серед різноманітних історико-мистецьких комплексів та окремих пам'яток України в якості основних об'єктів дослідження вибрані храмові споруди Волині, які побудовані у XVII-XVIII ст., як найбільш значна група пам'яток архітектури. Результати наукової роботи показали, що попередніми дослідниками недостатньо глибоко і повно проведено комплексний аналіз історико-мистецьких особливостей храмової архітектури Волині досліджуваного періоду.

2. Проведено історико-мистецький аналіз пам'яток дерев'яної та кам'яної храмової архітектури регіону, їх архітектурно-художню характеристику. Досліджено історичні, соціально-економічні та політичні умови спорудження православних та католицьких храмів на Волині, запропоновано періоди розвитку, активізації та певного спаду будівництва храмів протягом XVII-XVIII ст.

Розвиток дерев'яного будівництва на Волині у XVII-XVIII ст. запропоновано поділити на наступні періоди:

- 1- перша половина XVII ст.;
- 2- друга половина XVII ст.;
- 3- перша половина XVIIIст.;
- 4- друга половина XVIIIст.

Розвиток мурованого храмового будівництва на Волині у досліджуваній час запропоновано розділити на наступні періоди:

- 1- перша половина XVII ст. ;
- 2- друга половина XVII ст.;
- 3- початок - 70-ті роки XVIII ст.;
- 4- 70-ті роки - кінець XVIII ст.

Встановлено, що соціально-економічні та етно-культурні умови розвитку Волині мали безпосередній зв'язок із храмовим будівництвом краю, а саме: чинили вплив на активізацію чи спад у спорудженні храмових пам'яток, на архітектурно-мистецьке вирішення спо-

руд, на перевагу православного чи католицького будівництва у регіоні, на використання тих чи інших матеріалів при зведенні церков і костелів, на творчість народних майстрів і , на поширення різних мистецьких стилів із Західної Європи на Волині.

3. Простежено зародження, розвиток та розквіт у XVII-XVIII ст. школи волинського народного дерев'яного храмового зодчества. Вона має давні традиції спорудження церков, а пам'ятки XVII-XVIII ст. найбільш яскраво репрезентують особливості дерев'яного церковного будівництва Волині. Для регіону найбільш характерні присадкуваті, тризрубні церкви, з однією або трьома широкими банями, з рівновисокими зрубами або домінантою центру.

4. Православне муроване храмове будівництво Волині сягає корінням у часи Київської Русі. Давні традиції кам'яного зодчества знайшли новий розвиток у XVII-XVIII ст., активно використовуючи надбання архітекторів із Західної Європи. Базуючись на місцевих традиціях і застосовуючи елементи західноєвропейських стилів архітектури, муроване православне будівництво на Волині у досліджуваний період набуває найбільшого розквіту; найпоширенішим став наступний тип церков: однебанні, з бабинцем і вівтарем, найчастіше одно- і двоверхі, з домінантою центральної бані. Простежено зв'язок дерев'яного та мурованого храмового будівництва на Волині.

5. Католицьке муроване храмове будівництво Волині має тісні зв'язки із Західною Європою, з Річчю Посполитою. Воно не має історичного коріння у регіоні, тому у костелах переважно використовуються західноєвропейські традиції архітектурно-мистецького вирішення храмів. Проте часто зустрічаються зразки застосування елементів волинського народного дерев'яного чи мурованого культового зодчества при зведенні католицьких храмів. Найбільш поширений тип костелів на Волині у XVII-XVIII ст.: тринефні, чотири-, шестистовпові базилики, з куполом, з фронтоном на головному фасаді.

6. Проведено кількісну та якісну характеристику особливостей розташування церков, костелів та монастирських комплексів у населених пунктах. Визначено, що у досліджуваний період на Волині переважна більшість храмів розташовувалась в системі населених міст, в їх центральних частинах, причому у XVII ст. домінуючу роль відігравали частіше католицькі храми, а у XVIII ст. – православні. На околицях та за межами міст і сіл розташовувались переважно родинні монастирі. У системі містобудівельних утворень культові споруди у більшості випадків зводились в мальовничому ландшафті та в оточенні історико-архітектурної забудови.

7. Досліджено об'ємно-просторові та планувальні вирішення храмових споруд Волині у XVII-XVIII ст. Як у дерев'яному, так і в мурованому будівництві композиції та плани

храмів мають глибоке історичне коріння, базуються на місцевих традиціях культового зодчества. Лише спорудження католицьких костелів та монастирів не мало поширення на Волині аж до середини XVI ст., тому у католицькому релігійному зодчестві майстри використовують традиції, запозичені із Західної Європи. Розроблено якісну та кількісну класифікацію волинських храмових пам'яток щодо їх композиційно-планувального вирішення. Визначено найбільш значні композиційні групи:

- а/ дерев'яних храмів – тризрубні, одноверхі;
- б/ кам'яних церков – однефні, з однією, двома банями;
- в/ кам'яних костелів – тринефні, чотири-, шестистовпові базилики.

Монастирі об'єднано в наступні композиційні групи: замкнуті, компактні, блоковані, павільйонні.

8. Досліджено конструктивні та функціональні елементи дерев'яних і кам'яних храмів з аналізом матеріалів і методів зведення споруд. Охарактеризовано конструктивно-технічні прийоми, які використовувались при зведенні дерев'яних і кам'яних культових споруд на Волині у XVII-XVIII ст., визначено особливості конструктивних елементів у волинських храмах та простежено зв'язок конструктивно-технічних характеристик церков і костелів з використанням тих чи інших матеріалів, властивих саме для волинської школи храмового будівництва.

9. Визначено художньо-мистецькі показники виразності храмових споруд, встановлено фактори, від якісного вирішення яких залежать масштаб та пропорції храмів. З врахуванням запропонованих факторів розроблено класифікацію храмів Волині:

- масштаб та пропорції храму співрозмірні з навколишньою забудовою;
- масштаб храмової споруди не відповідає масштабу оточуючої забудови;
- храм приймає участь у формуванні історичного ансамблю;
- храм є композиційним центром забудови;
- масштаб храмової споруди органічно поєднаний з ландшафтом;
- храм відокремлений від забудови.

10. Проведено аналіз архітектурно-мистецьких засобів виразності у волинському храмовому будівництві. Простежено як розвиток місцевих традицій у дерев'яній та кам'яній скульптурній пластиці, монументальному та станковому живописі, так і проникнення на Волинь мистецьких стилів Західної Європи, їх пристосування та подальший розвиток на місцевому ґрунті. У XVII-XVIII ст. переживає розквіту волинська школа релігійного малярства. Досліджено творчість її найвидатніших представників. Проаналізовано матеріали, які вико

ристовувались для художньо-декоративного оздоблення церков та костелів Волині у досліджуваній період.

11. Досліджено матеріали, що використовувались для зведення дерев'яних та мурованих храмових споруд Волині у XVII-XVIII ст. Визначено, що на Волині існували давні традиції використання матеріалів будівництва: при спорудженні та оздобленні дерев'яних церков використовували певні породи деревини, що були найбільш поширені у регіоні: сосна, ялина, дуб, липа, граб, ясен; для спорудження кам'яних храмів застосовували місцеву сировинну базу, причому колір і розміри цегли мали свої регіональні особливості. Для оздоблення католицьких храмів завозився мармур із Західної Європи.

12. Проаналізовано творчість народних майстрів волинської школи храмового будівництва. Вивчено творчий шлях майстрів, що репрезентують народне церковне зодчество Волині, простежено зв'язок між творчістю волинських майстрів у XVII-XVIII ст. та у попередніх століттях.

Досліджено виникнення, розвиток та розквіт на рубежі XVII-XVIII ст. волинської школи народного релігійного малярства, що представлена центрами іконописання у Луцьку, Острозі, Білостоці, Дубно, Межирічі, Корці, Жидичині і т. д., подано аналіз творчості найвидатнішого її представника Йова Кондзелевича та інших іконописців, що працювали у досліджуваній період на Волині.

13. Професійна архітектурна діяльність у храмовому зодчестві Волині XVII-XVIII ст. характеризується двома напрямками – православним і католицьким будівництвом. Встановлено, що над зведенням православних церков і монастирів працювали місцеві архітектори або архітектори зі Львова, рідше – з Києва, які отримували освіту переважно на Україні. У своїй творчості вони активно застосовували місцеві традиції як дерев'яного, так і мурованого храмового зодчества, створюючи досконалі архітектурно-мистецькі твори. В той же час над будівництвом католицьких храмів та монастирських комплексів працювали частіше архітектори, запрошені із Західної Європи, рідше – місцеві вихідці, що здобували архітектурну освіту за кордоном. Відповідно, вони були носіями західноєвропейських архітектурних традицій, що втілювались при будівництві католицьких храмів Волині у XVII-XVIII ст.

Живописно-малярські роботи по оздобленню храмів виконували як самодіяльні, так і професійні живописці. Вони залишили величезну художню спадщину, яка характеризує малярську культуру Волині як невід'ємну складову частину мистецьких процесів на українських землях.

14. Досліджено методи закладення, безпосередньо будівництва, оздоблення та освя-

чення храмових споруд на Волині у XVII-XVIII ст. Встановлено, що ці процеси мають давні традиції: у православних храмах – місцевого характеру, а у католицьких – запозичені із Західної Європи. Проведено аналіз діяльності архітекторів, майстрів, робітників, скульпторів, малярів та інших у процесі зведення храму, їх співпраці і розподілу обов'язків, дано характеристику послідовності робіт при будівництві церкви чи костелу, специфічних методів зведення волинських храмів у XVII-XVIII ст.

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ:

По темі дослідження опубліковані наступні статті:

1. Лесик О.О. Культова архітектура Волині XVII-XVIII ст. // Науковий вісник ВДУ. – Луцьк. 1996. – С. 18-20.
2. Лесик О.О. Храмове будівництво на Волині у XVII-XVIII ст. // УАМ, Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 1997. – Вип. 4. – С. 125-129.
3. Лесик О.О. До питання про композиційні характеристики монастирських ансамблів Волині // УАМ, Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 1998. – Вип. 5. – С. 127-131.
4. Лесик О.О. Особливості розташування монастирських ансамблів України // Науковий вісник ВДУ, Мистецтвознавство. – Луцьк, 1997. – Жовтень. – С. 28-30.
5. Лесик О.О. Композиційно-планувальні вирішення мурованих храмів Волині XVII-XVIII ст. // Матеріали наукового симпозиуму RUR'98. – Одеса. 1998. – Вересень. – С. 58-62.
6. Лесик О.О. Майстри храмового дерев'яного зодчества Волині // УАМ, Дослідницькі та науково-методичні праці. – К., 1999. Вип. 6. – С. 153-157.

Матеріали дисертації доповідались на наукових конференціях:

1. Творчість Йова Кондзелевича на Волині / Науковий семінар Інституту "Укрзахідпроектреставрація". – Львів, жовтень, 1996.
2. Конструктивно-мистецьке оздоблення дерев'яних храмів Волині XVII-XVIII ст. / Наукова конференція Інституту мистецтв ВДУ. – Луцьк, квітень, 1997.
3. Композиційно-планувальні характеристики дерев'яних храмів Волині XVII-XVIII ст. / Наукова конференція "Проблеми художньо-естетичної освіти та виховання студентської молоді". Інститут мистецтв ВДУ. – Луцьк, квітень, 1998.

Лесик О.О. Историко-мистецькі особливості храмової архітектури Волині XVII-XVIII ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01. – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Українська Академія образотворчого мистецтва та архітектури, Київ, 2000.

В дисертації досліджується формування своєрідності храмової архітектури Волині XVII-XVIII ст., принципи та методи зведення храмових споруд Волині XVII-XVIII ст. В дисертаційній роботі визначено межі історико-етнографічного регіону Волині, простежено зв'язок історичних та етно-культурних умов розвитку краю з храмовим будівництвом та традиції волинської школи дерев'яного та мурованого храмового будівництва. Розроблено періодизацію будівництва дерев'яних та кам'яних храмів Волині у XVII-XVIII ст., класифікації волинських храмових споруд щодо їх об'ємно-просторового та планувального вирішення. З врахуванням містобудівельних, об'ємно-просторових, конструктивних та художньо-мистецьких характеристик виділено типи дерев'яних та кам'яних церков і костелів, найбільш поширених у волинському храмовому зодчестві XVII-XVIII ст. Проведено кількісну та якісну характеристику особливостей розташування дерев'яних, мурованих храмів і монастирів у системі міської забудови. Досліджено особливості конструктивно-технічних характеристик волинських храмів, архітектурно-мистецькі засоби виразності у храмовому будівництві. Встановлено масштаби та пропорції дерев'яних і кам'яних культових пам'яток, проаналізовано художньо-конструктивні матеріали, які використовувались для будівництва дерев'яних та мурованих храмів на Волині у XVII-XVIII ст. Проведено дослідження творчості народних майстрів та професійних зодчих на Волині, простежено формування та розвиток школи релігійного малярства у регіоні. Проаналізовано методи зведення дерев'яних та кам'яних храмових споруд на Волині у XVII-XVIII ст.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: церква, костел, монастир, об'ємно-просторове вирішення, конструктивно-технічні характеристики, архітектурно-мистецькі засоби виразності, школа народного будівництва, професійна архітектурна діяльність.

XVII-XVIII ст. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата архитектуры за специальностью 18.00.01. - Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. - Украинская Академия изобразительного искусства и архитектуры, Киев, 2000.

В диссертации исследуется формирование своеобразия храмовой архитектуры Волини XVII-XVIII ст., принципы и методы возведения храмовых сооружений Волини XVII-XVIII ст. В диссертационной работе определены границы историко-этнографического региона Волини, прослежена связь исторических и этно-культурных условий развития края с храмовым строительством и традиции волинской школы деревянного и каменного храмового строительства. Разработаны периодизация строительства деревянных и каменных храмов Волини в XVII-XVIII ст., классификации волинских храмовых сооружений относительно их объемно-пространственного и планировочного решения. С учетом градостроительных, объемно-пространственных, конструктивных и художественных характеристик выделены типы деревянных и каменных церквей и костелов, наиболее распространенных в волинском храмовом зодчестве XVII-XVIII ст. Проведена количественная и качественная характеристика особенностей расположения деревянных, каменных храмов и монастырей в системе городской застройки. Исследованы особенности конструктивно-технических характеристик волинских храмов, архитектурно-художественные способы выразительности в храмовом строительстве. Определены масштабы и пропорции деревянных и каменных культовых памятников, проанализированы художественно-конструктивные материалы, которые использовались для строительства деревянных и каменных храмов на Волини в XVII-XVIII ст. Проведено исследование творчества народных мастеров и профессиональных зодчих на Волини, прослежено формирование и развитие школы религиозного изобразительного искусства в регионе. Проанализированы методы возведения деревянных и каменных храмовых сооружений на Волини в XVII-XVIII ст.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: церковь, костел, монастырь, объемно-пространственное решение, конструктивно-технические характеристики, архитектурно-художественные способы выразительности, школа народного строительства, профессиональная архитектурная деятельность.

Lesyk O.O. Historic-art peculiarities of temple architecture of Volyn of XVII - XVIII century. - Manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of the Candidate of Architecture with the speciality 18.00.01 — Theory of Architecture, Restoration of Architectural Structures. — Ukrainian Academy of Art and Architecture, Kyiv, 2000.

In the dissertation the formation of the peculiarities of the temple architecture of Volyn in XVII - XVIII centuries, the principles and the methods of building the temple structures are investigated. In the dissertation work the bounds of historic-ethnographical region of Volyn are defined, the connection between historical and ethno-cultural conditions of the development of the region and the temple building and the traditions of Volyn school of wooden and stone temple building are traced. The division into periods of wooden and stone temple building in Volyn in XVII-XVIII centuries, the classifications of Volyn temple structures according to their space-volume and planning resolution were worked out. Taking into consideration townbuilding, space-volume, constructive and art characteristics, the types of wooden and stone churches and Polish Roman-Catholic churches most spread in Volyn temple architecture of XVII-XVIII centuries were defined. The quantitative and qualitative description of the placement peculiarities of wooden and stone temples and monasteries in the system of town construction was done. The peculiarities of constructive-technical characteristics of Volyn temples, architectural and art means of expressiveness in temple construction were investigated. The dimensions and the proportions of wooden and stone temples were defined; the art-constructive materials which were used for building of wooden and stone temples in Volyn in XVII-XVIII centuries were analysed. The investigation of the creative work of people's masters and professional architects in Volyn was conducted; also the formation and development of religious painting school in the regions were traced. The methods of building of wooden and stone temple structures in Volyn in XVII-XVIII centuries were analysed.

The key words are: church, Polish Roman-Catholic church, monastery, space-volume resolution, constructive-technical characteristics, architectural and art means of expressiveness, people's constructional school, professional architectural creative work.

Підписано до друку 4.04.2000. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Тираж 100 пр. Зам. 106.
Редакційно-видавничий відділ "Вежа" ВДУ
(43025 Луцьк, пр. Волі, 13).

45/1002

АВ 45.710

Мист